

Д. О. Крутько, аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ВИМІР МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН: РИЗИКИ ТА ЦИФРОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

У представленій статті здійснюється комплексне дослідження антикорупційного виміру реалізації міграційної політики в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Наразі, з огляду на безпрецедентні виклики національній безпеці, особливий акцент зроблено на процесах вимушеної мобільності та жорстких обмеженнях перетину державного кордону для чоловіків призовного віку. Як показує практика правозастосування, штучне обмеження міграційного попиту за відсутності прозорих інституційних механізмів неминуче генерує масштабний тіньовий ринок. У межах розвідки ідентифіковано ключові корупційні вразливості системи: зловживання функціоналом системи «Шлях», системна фальсифікація медичних висновків ВЛК та МСЕК, масове використання фіктивних підстав для отримання відстрочки (штучний вступ до закладів вищої освіти, оформлення фіктивного догляду), а також надмірна дискреція посадових осіб безпосередньо на пунктах пропуску. Спираючись на емпіричні дані Національного інституту стратегічних досліджень та Центру Разумкова, доведено, що функціонування корупційних ринків у міграційній сфері має глибокі деструктивні наслідки. Загалом, це не лише формує багатомільйонну тіньову ренту, але й суттєво підриває демографічний потенціал повоєнного відновлення, оскільки мігранти, які виїхали в незаконний спосіб, мають найнижчу схильність до повернення. Більше того, це провокує гостру соціальну поляризацію та руйнує довіру громадян до державних інститутів. На нашу думку, стратегічним інструментом антикорупційної протидії має стати остаточний перехід від ручного управління до моделі прийняття рішень на основі даних (data-driven governance). У статті глибоко обгрунтовано необхідність впровадження крос-реєстрової інтеграбельності – прямої та безперервної інтеграції реєстру «Оберіг», баз даних Державної прикордонної служби України, Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) та електронної системи охорони здоров'я eHealth. Такий підхід дозволить повністю виключити людський фактор, ліквідувати корупційну ренту, забезпечити прозорість адміністративних процедур та, у підсумку, зміцнити національну безпеку держави.

Ключові слова: міграційна політика, адміністративні процедури, корупційні ризики, корупційна рента, довіра до державних інституцій, цифрові інструменти, система «Шлях», інтеграбельність, національна безпека.

D. O. Krutko. Anti-corruption dimension of Ukraine's migration policy in the conditions of forced mobility of citizens: risks and digital mechanisms of counteraction

The presented article conducts a comprehensive study of the anti-corruption dimension of migration policy implementation in Ukraine under the legal regime of martial law. Currently, given the unprecedented challenges to national security, a special emphasis is placed on the processes of forced mobility and strict border crossing restrictions for military-age men. As law enforcement practice shows, the artificial restriction of migration demand in the absence of transparent institutional mechanisms inevitably generates a massive shadow market. The research identifies the key corruption vulnerabilities of the system: the abuse of the "Shlyakh" system functionality, systemic falsification of medical conclusions by the VLK and MSEK, mass exploitation of fictitious grounds for deferment (artificial enrollment in higher education institutions, fictitious caregiving), as well as excessive discretion of officials directly at border crossing points. Based on empirical data from the National Institute for Strategic Studies and the Razumkov Centre, it is proven that the functioning of corruption markets in the migration sphere has profound destructive consequences. Overall, this not only forms a multimillion shadow rent but also significantly undermines the demographic potential of post-war recovery, since migrants who left illegally have the lowest propensity to return. Moreover, it provokes acute social polarization and destroys citizens' trust in state institutions. In our opinion, the ultimate transition from manual management to a data-driven governance model should become a strategic tool for anti-corruption counteraction. The article deeply justifies the necessity of implementing cross-registry interoperability – the direct and seamless integration of the "Oberig" registry, databases of the State Border Guard Service of Ukraine, the Unified State Electronic Database on Education (EDEBO), and the eHealth system. Such an approach will completely eliminate the human factor, eradicate corruption rent, ensure the transparency of administrative procedures, and, ultimately, strengthen the national security of the state.

Key words: migration policy, administrative procedures, corruption risks, corruption rent, trust in state institutions, digital tools, the "Shlyakh" system, interoperability, national security.

Постановка проблеми. Введення правового режиму воєнного стану в Україні у 2022 році та пов'язане з ним обмеження виїзду за межі держави для чоловіків віком від 18 до 60 років кардинально змінили ландшафт міграційної політики. Вимушена мобільність громадян, продиктована питаннями екзистенційної безпеки, у випадку

© Д. О. Крутько, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

з військовозобов'язаними зіткнулася з жорсткими адміністративними бар'єрами. Відповідно до базових економічних законів, штучне обмеження попиту на міграцію за відсутності прозорих інституційних механізмів управління неминуче призводить до формування тінювого ринку. Обмеження права на виїзд стало одним із найбільш масштабних джерел корупційної ренти в державі.

Як зазначається в аналітичних матеріалах дослідників, тіньова міграція чоловіків призовного віку становить не лише пряму загрозу мобілізаційному резерву, а й формує довгострокові демографічні та економічні ризики для повоєнного відновлення, оскільки особи, які залишили країну в незаконний спосіб, мають найнижчу схильність до повернення через страх юридичного переслідування [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика міграційної політики в умовах війни ґрунтовно досліджувалася О. Малиновською [2] та Е. Лібановою [3]. Інституційні засади протидії корупції аналізував В. Трепак [4]. Специфічні корупційні ризики у сфері перетину кордону фіксуються у звітах НАЗК [5; 6]. Водночас потреба в науковому осмисленні інструментів нейтралізації цих викликів з урахуванням новітніх емпіричних даних залишається високою.

Мета статті – ідентифікувати ключові корупційні вразливості системи міграційного контролю в умовах вимушеної мобільності та обґрунтувати шляхи їх запобігання через механізми цифровізації та крос-реєстрової інтеперабельності.

Виклад основного матеріалу розіб'ємо на чотири основні логічно пов'язані блоки: інституційні деформації міграційної політики в умовах воєнного стану; аналіз демографічних та соціальних наслідків вимушеної міграції та розбір ключових корупційних вразливостей у сфері вимушеної мобільності громадян; інтеперабельність державних реєстрів як інструмент механізмів, що забезпечують доброчесність і прозорість у сфері міграційної політики.

По-перше, управління міграційними потоками в умовах екзистенційної загрози державності вимагає балансування між потребами національної оборони, економічної стійкості та забезпеченням базових прав людини. Чинне законодавство України, зокрема Закони України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [7] та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [8], формувалося в умовах мирного часу. Воно виявилось інституційно не готовим до викликів повномасштабної війни, що змусило Кабінет Міністрів України оперативно адаптувати правове поле шляхом внесення численних змін до Постанови КМУ № 57 [9].

Проте застосування адміністративно-командних методів регулювання міграції (жорстка заборона на виїзд військовозобов'язаних) зіткнулося з класичним економічним парадоксом: штучне обмеження колосального попиту на мобільність за відсутності прозорих, цифровізованих механізмів управління цим обмеженням неминуче генерує тінювий ринок послуг. Право на перетин кордону перетворилося на дефіцитний «ресурс», розподіл якого був делегований різним органам влади (ДПСУ, ТЦК та СП, ВЛК, МСЕК, обласним військовим адміністраціям) із високим рівнем посадової дискреції. Це створило ідеальне середовище для формування розгалуженої корупційної інфраструктури.

По-друге, емпіричний вимір проблеми корупції у сфері вимушеної мобільності показав значні демографічні та соціальні негативні наслідки для країни та її безпеки. Масштаб проблеми корупції в міграційній сфері не обмежується лише фінансовими втратами бюджету чи незаконним збагаченням окремих посадовців. Це питання має глибокий демографічний та суспільно-політичний вимір.

Слід зауважити, що інституційні вразливості цієї сфери не є абсолютно новим явищем. Ще у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, схваленій Урядом у 2017 році [1], серед ключових проблем прямо вказувалося на наявність корупційних ризиків у процедурах надання адміністративних послуг, недосконалість механізмів протидії нерегульованій міграції та недостатній рівень міжвідомчої інформаційної взаємодії. Стратегія та пояснювальна записка до неї визначали цифровізацію та створення єдиних інформаційно-аналітичних систем як пріоритет. Проте повномасштабне вторгнення та введення правового режиму воєнного стану стали безпрецедентним стрес-тестом, який існуюча система не пройшла. Цілі, закладені в Стратегії, не були повною мірою реалізовані до 2022 року, що в умовах екстремальної вимушеної мобільності та ручного адміністрування призвело до колапсу довіри та формування масштабних тінювих ринків (зокрема, навколо систем «Шлях», ВЛК та МСЕК).

Цей інституційний провал має і гострий соціальний вимір, що фіксується соціологічними опитуваннями. За даними масштабного дослідження Центру Разумкова «Оцінка громадянами ситуації в країні та ставлення до державних інститутів» [10], суспільство гостро реагує на несправедливість міграційних обмежень. Значна частина респондентів вказує на корупцію у ТЦК та СП, роботі ВЛК/МСЕК як на один із найнебезпечніших внутрішніх викликів. Ситуація, коли заможні громадяни мають змогу «купити» право на перетин кордону, тоді як основний тягар війни лягає на інші верстви населення, продукує соціальну поляризацію та руйнує довіру до державних інституцій.

Опитування яскраво демонструє, як макроекономічні деформації міграційної політики відбиваються на суспільних настроях (табл. 1).

**Емпіричні індикатори суспільного сприйняття проблем корупції, мобілізації та міграції
(за даними Центру Разумкова, 2025 р.)**

Індикатор / Суспільна проблема	Частка респондентів, %	Вплив на міграційну та безпекову політику держави
Хабарництво і корупція в органах влади	45	Делегітимізація державних інститутів; толерування тіньових схем перетину кордону як «меншого зла».
Корумпованість чиновників як загроза для родини	23	Перехід корупційного тиску з макrorівня на рівень побутового виживання (зокрема при взаємодії з ТЦК та ВЛК).
Мобілізація	17	Формування стабільного запиту на уникнення призову через тіньовий міграційний ринок.
Масовий виїзд громадян за кордон	12	Усвідомлення суспільством невідворотності демографічної кризи та втрати людського капіталу.
Необхідність виїхати з країни найближчим часом	9	Збереження високого міграційного потенціалу, що продовжуватиме жити ринок незаконного перетину кордону.

Джерело: складено автором на основі даних [10]

Як свідчать наведені дані, ситуація є доволі тривожною. Загалом, хабарництво і корупцію в органах влади українці визначають як другу за значущістю проблему сьогодення (45%), яка поступається лише безпосереднім бойовим діям на фронті (68%). Це означає, що суспільство чітко ідентифікує внутрішнього ворога, який руйнує стійкість держави.

Слід зауважити, що корупція перестала сприйматися як абстрактне явище вищих ешелонів влади. Відповідаючи на запитання про актуальні загрози безпосередньо для своєї родини, майже чверть опитаних (23%) вказали на корумпованість чиновників та посадових осіб. На нашу думку, в умовах воєнного стану цей показник значною мірою формується через досвід взаємодії громадян із військово-лікарськими комісіями, центрами комплектування та органами, що видають дозволи на виїзд. Коли 17% респондентів називають глобальною проблемою мобілізацію, а ще 12% – масовий виїзд за кордон, ми бачимо чітку кореляцію: недоліки мобілізаційної політики стимулюють вимушену тіньову еміграцію.

Більше того, 9% опитаних прямо заявляють про необхідність виїхати з країни найближчим часом. В умовах закритих кордонів для значної частини цієї групи єдиним шляхом реалізації такого наміру залишається звернення до тіньового ринку (система «Шлях», фіктивне навчання, купівля медичних довідок). Штучне збереження статусу-кво, за якого право на безпеку чи мобільність можна «купити» у корумпованого посадовця, продукує гостру соціальну несправедливість. Ситуація, коли основний тягар війни лягає на найменш захищені верстви населення, тоді як особи з високим рівнем доходу використовують корупційну ренту для виїзду, неминуче призводить до соціальної поляризації та підриву національної єдності.

Саме тому, спираючись на цей соціологічний фактаж, ми приходимо до безальтернативного висновку: усунення людського фактору через запровадження крос-реєстрової інтеперабельності є не просто технічним завданням, а питанням збереження суспільного договору та довіри до держави.

По-третє, розбираючи анатомію ключових корупційних вразливостей у сфері реалізації міграційної політики нами проведено аналіз правозастосовної практики, а також матеріалів антикорупційних розслідувань і звітів НАЗК [5; 6]. Це дозволило систематизувати ключові тіньові схеми, що діють у сфері вимушеної мобільності та запропонувати цифрові інструменти запобігання і протидії цим негативним явищам. Для наочності пропонуємо авторську типологізацію корупційних вразливостей та відповідних цифрових інструментів протидії (табл. 2).

Типологія корупційних ризиків у міграційній сфері та інструменти їх цифрової нейтралізації

Корупційна схема / Вразливість	Суть правопорушення	Інструмент цифрової протидії (Інтеперабельність)
Зловживання системою «Шлях»	Створення фіктивних БФ/ГО для реєстрації чоловіків як «водіїв-волонтерів».	Автоматичний ризик-аналіз «цифрового сліду» ГО (обсяги митних декларацій, % неповернення).
Медична фальсифікація (ВЛК/МСЕК)	Видача довідок про непридатність / фіктивну інвалідність за неправомірну вигоду.	Інтеграція eHealth та баз ВЛК. Алгоритмічний пошук аномалій: відсутність тривалої історії хвороби.
Фіктивні підстави (освіта, догляд)	Аномальний вступ до ЗВО; фіктивні шлюби та опікувство.	Синхронізація ЄДЕБО, реєстрів РАЦС та Мінсоцполітики з реєстром «Оберіг» для крос-перевірки.
Дискреція на кордоні	Суб'єктивне трактування паперових документів інспекторами ДПСУ.	Пряма інтеграція баз ДПСУ та реєстру «Оберіг». Алгоритмічна валідація статусу.

Джерело: складено автором за матеріалами [5]

Зловживання функціоналом системи «Шлях», яка першочергово була створена для забезпечення логістики гуманітарних вантажів та потреб ЗСУ та стала одним із перших масових каналів нелегальної міграції. Схема полягає у створенні фіктивних благодійних фондів (БФ) або громадських організацій (ГО), які звертаються до обласних військових адміністрацій (ОВА) або Мінінфраструктури з клопотанням про внесення певних осіб до системи як водіїв-волонтерів. Корупційний ризик тут полягає у непрозорості прийняття рішень посадовцями державних інституцій та відсутності ефективного контролю за поверненням таких «водіїв» в Україну.

Медична фальсифікація, так звана індустрія ВЛК та МСЕК – це капіталомістка корупційна схема, що полягає у видачі за неправомірну вигоду висновків про непридатність до військової служби зі зняттям з військового обліку або встановленні груп інвалідності. Закритість медичних комісій, складність верифікації суб'єктивних діагнозів (наприклад, у сфері неврології чи кардіології) та кругова порука лікарів дозволили створити своєрідні «прейскуранти» на медичні документи, що дають право безперешкодного виїзду за кордон.

Експлуатація освітнього та сімейного права яскраво проявилася в аномальному зростанні кількості чоловіків віком 30–50 років, які масово вступали до закладів вищої освіти (ЗВО) на контрактну форму навчання для здобуття другої чи третьої вищої освіти, а також до аспірантури. Хоча формально це не порушує закон, де-факто це стало легалізованою схемою уникнення мобілізації та, у деяких випадках (для студентів іноземних ЗВО), спробою виїзду за кордон. Корупція тут зосереджувалася на рівні приймальних комісій ЗВО та агенцій-посередників. Також поширилися випадки укладання фіктивних шлюбів, оформлення багатодітності та опіки над особами з інвалідністю до яких за певну «винагороду» стали причетними працівники відповідних інституцій.

Щодо дискреції на пунктах пропуску то її сутність полягає в тому, що посадові особи Державної прикордонної служби України, опинившись на «передовій» міграційного контролю, отримали широкі дискреційні повноваження щодо трактування документів осіб, які перетинають кордон. Оскільки довідки ВЛК, свідоцтва про народження дітей чи документи про опіку тривалий час існували переважно у паперовій формі, прикордонник мав особисто визначати їх справжність, що породжувало ризики хабарництва безпосередньо на пункті пропуску.

І наостанок, зазначимо, що крос-реєстрова інтероперабельність як безальтернативна архітектура доброчесності й прозорості – це той дієвий механізм, що здатен забезпечити подолання вищеперерахованих корупційних вразливостей у сфері міграційної політики.

Досвід довів, що суто репресивні методи боротьби не здатні подолати системну корупцію. Стратегічним рішенням є перехід до моделі управління на основі даних (data-driven governance), де головним інструментом виступає інтероперабельність державних реєстрів.

На нашу думку, такий механізм має відбуватися на основі широкого використання цифрових інструментів за наступними напрямками:

- ліквідація монополії на інформацію, бо пряма електронна взаємодія між реєстром «Оберіг» та базами ДПСУ змінює логіку контролю. Система автоматично запитує базу щодо наявності законних підстав для виїзду, усуваючи людський фактор (discretionary power);

- запровадження алгоритмічного контролю медичної експертизи на основі інтеграції роботи ВЛК/МСЕК з eHealth. Будь-яке рішення має спиратися на цифровий слід пацієнта, а якщо алгоритм фіксує раптову появу «тяжкого діагнозу» без історії хвороби, він автоматично піднімає «червоний прапорець» (red flag);

- смарт-адміністрування, яке передбачає, що право на перетин кордону для волонтерів має надаватися не рішенням чиновника, а алгоритмом, який аналізує дані митниці та прикордонників. Аналогічно, обмін даними між ЄДЕБО та реєстром «Оберіг» верифікує реальність навчання без паперових довідок.

Таким чином корупційні ризики в реалізації міграційної політики щодо військовозобов'язаних є наслідком збереження застарілих процедур із високою часткою посадової дискреції. Як свідчать дані емпіричних досліджень, це явище несе пряму загрозу як мобілізаційному, так і демографічному потенціалу держави, підриваючи соціальну єдність. Подолання цих викликів вимагає впровадження комплексної інтероперабельності реєстрів («Оберіг», ДПСУ, РАЦС, ЄДЕБО, eHealth). Тільки виключення ручного втручання в алгоритми прийняття рішень, повна простежуваність дозволів та невідворотність покарання дозволять забезпечити справедливість і зміцнити національну безпеку України в умовах тривалої боротьби за незалежність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи проведене дослідження, варто наголосити, що корупційні ризики в системі управління вимушеною мобільністю в умовах воєнного стану перетворилися зі суто правоохоронної проблеми на фундаментальний виклик національній безпеці України. Збереження застарілих адміністративних процедур із високим рівнем посадової дискреції в умовах штучного обмеження міграційного попиту спровокувало формування масштабного тіньового ринку послуг (зловживання системою «Шлях», фальсифікація висновків ВЛК/МСЕК, фіктивний вступ до ЗВО тощо).

Як засвідчив аналіз емпіричних соціологічних даних, наслідки цих процесів є вкрай деструктивними. Загалом, вони не лише послаблюють мобілізаційний резерв, а й закладають підвалини довготривалої демографічної кризи через формування категорії безповоротних тіньових мігрантів. Більше того, існування корупційної ренти в умовах екзистенційної війни гостро поляризує суспільство, формує відчуття несправедливості та катастрофічно підриває довіру громадян до державних інституцій.

Отже, єдиним ефективним інструментом нейтралізації цих загроз є остаточна відмова від ручного управління та перехід до моделі прийняття рішень на основі даних (data-driven governance). Комплексна інтероперабельність державних реєстрів (зокрема, баз ДПСУ, реєстру «Оберіг», ЄДЕБО, РАЦС та системи eHealth) здатна усунути людський фактор, мінімізувати дискреційні повноваження посадових осіб та забезпечити абсолютну прозорість міграційного контролю.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі є надзвичайно актуальними та широкими. На нашу думку, майбутні наукові пошуки мають зосередитися на таких аспектах:

– дослідження правових механізмів балансування між жорсткими потребами національної безпеки (посилення цифрового контролю) та дотриманням конституційних прав людини (захист персональних та медичних даних) в умовах крос-реєстрової взаємодії;

– аналіз економічної та антикорупційної ефективності впроваджених цифрових інструментів (зокрема, після повної ліквідації паперових МСЕК та їх переходу в цифровий формат);

– розроблення комплексних інституційних стратегій та правових механізмів (амністія, економічні стимули тощо), спрямованих на реінтеграцію та повернення в Україну громадян, які під час дії воєнного стану залишили її територію із застосуванням тіньових міграційних схем.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>

2. Малиновська О. А. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

3. Лібанова Е. М. Вимушена міграція з України: масштаби, виклики та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 3 (49). С. 3–15.

4. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-правові та прикладні аспекти : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с

5. Корупційні схеми та ризики під час виїзду з України в умовах воєнного стану : аналітичне дослідження / Національне агентство з питань запобігання корупції. Київ, 2022. 119 с. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Koruptsiy-ni_shemy_ta_ryzyky_pid_chas_vyi-zdu_z_Ukrai-ny_v_umovah.pdf

6. Корупційні ризики у діяльності військово-лікарських комісій Збройних Сил України: стратегічний аналіз корупційних ризиків / Національне агентство з питань запобігання корупції. Київ, 2023. 80 с. 2023. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/00/ab/00ab49586b83b3f980b2ddb8a609858e447f8df05abb002fb07c92eea27754a81696131.pdf>

7. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>

8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

9. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>

10. Оцінка громадянами ситуації в країні та ставлення до державних інститутів: результати соціологічного опитування / Центр Разумкова. Київ, 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r>

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). Pro skhavlennia Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku: Rozporiadzhennia [On approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period up to 2025: Order]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Malynovska, O. A. (2018). Mihratsiina polityka Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku [Migration policy of Ukraine: state and prospects of development]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

3. Libanova, E. M. (2022). Vymushena mihratsiia z Ukrainy: masshtaby, vyklyky ta naslidky [Forced migration from Ukraine: scale, challenges and consequences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 3(49), 3–15 [in Ukrainian].

4. Trepak, V. M. (2020). Protydiia koruptsii v Ukraini: teoretyko-pravovi ta prykladni aspekty [Anti-corruption in Ukraine: theoretical, legal and applied aspects]. Ivan. Franko National University of Lviv. Lviv. 444 p. [in Ukrainian].

5. National Agency on Corruption Prevention. (2022). Koruptsiini skhemy ta ryzyky pid chas vyizdu z Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Corruption schemes and risks during departure from Ukraine under martial law]. 119 p. Kyiv. Retrieved from: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Koruptsiy-ni_shemy_ta_ryzyky_pid_chas_vyi-zdu_z_Ukrai-ny_v_umovah.pdf [in Ukrainian].

6. National Agency on Corruption Prevention. (2023). Koruptsiyni ryzyky u diyal'nosti viys'kovo-likars'kykh komisiy Zbroynykh Syl Ukrainy: stratehichnyy analiz koruptsiynykh ryzykiv [Corruption risks in the activities of military medical commissions of the Armed Forces of Ukraine: strategic analysis of corruption risks]. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (1994). Pro poriadok vyizdu z Ukrainy i vizdu v Ukrainu hromadian Ukrainy: Zakon Ukrainy [On the procedure for departure from Ukraine and entry into Ukraine of citizens of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy [On mobilization preparation and mobilization: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian].

9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (1995). Pro zatverdzhennia Pravyt peretynannia derzhavnoho kordonu hromadianamy Ukrainy: Postanova [On approval of the Rules for crossing the state border by citizens of Ukraine: Resolution]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Razumkov Centre. (2024). Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta stavlennia do derzhavnykh instytutiv: rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia [Citizens' assessment of the situation in the country and attitude to state institutions: results of a sociological survey]. Kyiv. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.04.2026